

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЗАРГАРЛИК САНЪАТИ.

Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи

илмий ходими: **Ниязова Умида**

Аннотация

Мазкур ишда ўзбек халқ амалий санъатининг муҳим йўналишларидан бири бўлган заргарлик санъатининг келиб чиқиши, тарихий ривожланиш босқичлари ва маданий-маънавий аҳамияти илмий жиҳатдан таҳлил этилган. Археологик топилмалар, тарихий манбалар ҳамда бадиий намуналар асосида заргарлик буюмларининг шакл, материал ва нақшларидаги эволюция ёритиб берилган. Шунингдек, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо тошларнинг халқ эътиқоди, тиббий тасаввурлари ҳамда рамзий маънолари билан боғлиқ жиҳатлари кўриб чиқилган. Тадқиқот натижалари ўзбек заргарлик санъатининг миллий маданий мерос сифатидаги ўрни ва унинг замонавий даврдаги аҳамиятини аниқлашга хизмат қилади.

Ўзбек халқ амалий санъатининг турлари ичида зеб-зийнат санъати бўлмиш заргарлик алоҳида ўрин эгаллайди.

Мусулмонларда феруза, марварид, зумрад ва бошқа тошли заргарлик буюмлари ниҳоятда қадрланган. Чунки улар инсон учун фақат безак буюмлари бўлиб қолмай, балки соғлиқ учун, инсон руҳияти учун ижобий таъсир этган. Масалан, марварид инсон организмини мустаҳкамлайди, юракдаги тушкунлик ва изтиробни ҳайдайди, кўз қобилиятини оширади, жинлардан сақлайди, оғизда қўланса ҳидларни йўқотади, ошқозондаги ва жигардаги тошларни майдалайди, шамоллаш, бавосил ва бошқаларни тузатади. Феруза эса уни қудратли тумор сифатида тақилган, ошқозон ҳамда кўз касаллигига шифобахш таъсир этган, илон чаққанда энг яхши даво ҳисобланган. Шунинг учун қадимда келинлар кийимига феруза тақишган. Садаф Шарқда ҳам, Европада ҳам юқори баҳоланган. Ундан тўғнағич, балдоқ, маржонлар илма тугмалар ясалган. Уни қадимда ошиқлар маҳбубасига совға қилган. У таққан

кишини ажин ҳамда сепкиллардан асраган, зеҳни равшан қилган, кишини бардам, рухиятини кўтарган.

Халцедондан ўтмишда маржонлар, узук, тўғнағичлар, билак-узук ва бошқалар ясаиб, у гўё одамларни қаҳру-ғазаб, ғаму-андухдан асраган.

Ўзбек заргарлиги жуда қадимий тарихга эга. Унга ибтидоий жамоа тузими даврида асос солинган. Археологик топилмалардан маълумки, заргарлик санъати жуда қадимий санъат бўлган. Эрамизгача бўлган I асрдан бошлаб эрамизнинг VIII асригача Айритом, Афросиёб, Далварзинтепа, Холгаён, Болаликтепада чиройлик хайкаллар, девор безаклари орқали заргарлик санъати ривожланганлигини кўриш мумкин.

Тош асрининг сўнги даври неолитдаёқ (эрамизга IV-III минг йилликнинг охирида) шилдироқ, мунчоқлар, ҳар хил тошлар, чиғаноқ ҳамда суяклардан ясалган безаклар топилган. Бу эса заргарликни ривожланганлигидан далолат беради.

IV-V асрларда заргарлик буюмлари кам ишланган. Улар тош, шиша, пасталардан қилинган. Масалан, Хоразмда шишадан қилинган шер ва қурбақа шаклидаги мунчоқлар топилган.

X-XI асрлар ўртасида битта катта тешиги бўлган суякли тугмачалар кўп ишлатилган. XIV-XV асрларда заргарлик жуда яхши ривожланган бўлсада нимагадир бизгача жуда кам миқдорда сақланиб қолган. XVI-асрда ишланаётган кўкрак безак заргарлик буюмлари фақат деворий расмлар орқали етиб келган. XIV-XVII асрларда заргарлик буюмларининг нақш безаклари жудаям мураккаблашиб боради.

XIII-XIV асрларгача заргарлик буюмларида кўпинча ҳайвонлар тасвирлаган бўлса, кейинчалик эса араб ёзувлари композицияга кириб ўзига хос кўриниш берди. Бу ёзувлар бир томондан нақш беағи ва иккинчи томондан маъно жиҳатидан фарқланар эди. XVIII-асрда муғул босқинчиларидан сўнг биринчи марта олтин тангалар ишлаб чиқарила бошланди. Заргарлик буюмлари олтиндан, қумушдан ва бошқалардан ишланди.

XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиё хонликлари ўртасида бадиий

хунармандчилик ривожланди, шулар қатори заргарлик ҳам тез суръатлар билан ривожланди. Кўпгина шаҳарларда масалан, Хива, Бухоро, Қўқон, Самарқанд, Қарши, Шахрисабз, Тошкент, Андижон, Урганч, Нурота, Китоб, Чуст, Асака, /иждивон, Марғилон ва бошқа жойларда уста заргарлар бўлиб, улар махсус маҳалла-маҳалла бўлиб яшаганлар. Шунинг учун заргар (заргарон) маҳалла деб юритилган. Хивада 1860-йилда 12 та ва XX асрнинг бошларида Бухорода 400 тагача, Тошкентда эса 100 дан ортиқ, Самарқандда 1893 йили 20 дан ортиқ заргарлар дўкони бўлган. Ўша вақтда катта шуҳрат қозонган заргар усталардан Қўқонда уста Маҳмуд, уста Омон хожи, М.Раҳимов, Ҳ.Нажмиддинов, Наманганда уста Ниёз Охун, Андижонда уста Ойберган, Х.Отабоев, Тошкентда С.Бобожонов, Охун Бобожонов, уста Самиғиддин, А.Шоисломов, уста Мирҳалил, Урганчда М.Абдуллаев, Самарқандда Ҳ.Йўлдашев, И.Комилбоев, В.Ҳафизов ва бошқалар бор эди.

Ҳозир республикасизнинг Андижон, Фарғона, Тошкент, Самарқанд, Хоразм, Бухоро ва бошқа шаҳарларда заргар усталаримиз бугунги кунда янги материаллар ва шаклларни ишлатиш билан бирга, заргарларнинг энг яхши қадимий анъаналари ва бой тажрибаларидан самарали фойдаланиб келмоқдалар. Улар ҳозирги авлод дидига мос нафис заргарлик буюмларини кўплаб ишлаб чиқариб, харидорларни янада хушнуд этмоқдалар.

Заргарлик буюмлари.

Безаклар. Аёллар либосининг кўп қисмини эгаллайди. Баъзи бир зеб-зийнатлар бир умр тақиб юрилади.

Пешонага тақиладиган тиллақош, болиабрў, барак, қулоққа зирак, бошга такдўзи, сангоқ, олтин тумор, кўкрак беагига мунчоғ, зебигардон, туморча, гажак, бурун беаги, қўл беаги, билакузук, бармоқ безаклари ва бошқалар.

Соч попуқ – сочга тақадиган сочпопуқ.

Билакузук – олтин, кумуш, мисдан ясалади.

Зебигардон – форсча-тожикча бўйин беаги.

Заргарликда XVIII асрда тилла, кумуш, ҳар хил қотишмалар, бронза, рангли тошлар.

Энг кўп олтин – кумуш ишлатилади.

XIX асрда олтин ишлатиш кўпайди.

Биринчи даражали тошларга – олмос, сапфир, зумрад, ёқут, александрит, шпинель, эвклаз, олтин, платина, марварид.

Иккинчи даражали тошларга – аквамарн, топаз, воробьевит, қизил турмалин, циркон.

Учинчи даражали тошларга – нефрит, ёқут, феруза, кордиерит, гагат, малахит, биллур ва бошқалар.

Заргарликда лойли ўчоқ, чарм, ўта чидамли лойлар, пайванд, найча, темир қисқичлар, болғачалар, металл тахта, парюр, зубила, кескич асбоблар, чархтош, қолиплар, қайчилар ишлатилади.

Пунсон – заргарликда ишлатиладиган металга нақш ишланади.

Киря-темир ёки пўлатдан ясалади.

Заргарлик буюмларини ишлаш жуда нозик иш. Кумуш, тилла, мис, қалай, жез асосий хомашё.

Ўзбек халқ заргарлик санъати инсоният маданий тараққиётининг илк босқичларидан бошлаб шаклланган ва асрлар давомида такомиллашиб келган амалий санъат турларидан бири ҳисобланади.

У нафақат эстетик эҳтиёжни қондирувчи зеб-зийнат сифатида, балки халқнинг ижтимоий ҳаёти, диний-этиқодий қарашлари, тиббий тасаввурлари ва бадиий тафаккурини ифодаловчи муҳим маданий феномен сифатида намоён бўлади.

Археологик топилмалар, ёзма ва тасвирий манбалар заргарлик санъатининг турли тарихий даврларда материал, шакл ва нақш жиҳатидан узлуксиз ривожланиб бурганини кўрсатади.

Бугунги кунда мазкур санъат тури миллий мерос сифатида сақланиб, замонавий эстетик талаблар билан уйғун ҳолда қайта тикланмоқда ҳамда халқ амалий санъатининг муҳим таркибий қисми бўлиб қолмоқда

Фойдаланилган адабиётлар:

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент.

2. М. Прица «Тошкент ганчкорлиги» Бадий адабиётлар нашриёти.